

İQLİM DƏYİŞİKLİYİNİN SOSIAL-İQTİSADI TƏSİRLƏRİNİN FƏLSƏFİ TƏHLİLİ

Hafizə Əfqan qızı İmanova

Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, AMEA

E-mail: hafizaimanova@yahoo.com

Məqalədə iqlim dəyişikliyinə sosial-iqtisadi təsirlərinin Yer kürəsində yarada biləcəyi pozuntular və onların qarşısının alınması üçün həyata keçirilə biləcək tədbirlər araşdırılmışdır. Eko sistemlərdə yaranan pozuntuların yaradacağı fəsadlar bəşəriyyətin gələcəyini ciddi şəkildə təhlükə qarşısında qoyur. Bu gün dünya təşkilatları, dövlətlər bu məsələ ilə bağlı müxtəlif layihələr həyata keçirsə də, insanların da üzərinə ciddi öhdəliklər düşür. Hər bir insan yaşadığı mühiti qorumaqla yanaşı baş verən iqlim dəyişikliyinə onun birbaşa gələcəyinə təsiri barədə məlumatlı olmalı və buna uyğun olaraq formalaşan dünyada adaptasiya prosesindən keçməkdədir. Məqalədə bütün bu məsələlər geniş şərh edilmişdir.

Açar sözlər: iqlim dəyişikliyi, dayanıqlı inkişaf, eko-sistemlər, miqrasiya, adaptasiya və mitiqasiya

GİRİŞ

Planetimizin iqlimi dəyişir. İqlim həmişə dəyişkən olub, amma bu gün iqlim dəyişikliyi ilə bağlı narahatlıqlar artmaqdadır, bəlkə də dəyişikliyin miqyası görünməmiş olsa da, ən əsası güclü olduğu üçün bu gün dünyanı ciddi şəkildə həm narahat edir, həm də onun gələcəyini təhdid altında qoymağa davam edir. Bu pozuntular təbii ekosistemlərin qorunmasına və sosial-iqtisadi sistemlərin davamlılığına təhlükə yarada bilər. İqlimdə baş verən istənilən dəyişiklik bütün dünyada ekoloji və sosial mühitin tarazlığının pozulmasına gətirib çıxaracaqdır. Nəticə etibarilə, bu da təbii eko-sistemlərin və sosial-iqtisadi sistemlərin qorunmasını təhlükə altında qoymuş olur. Bu gün iqlim dəyişikliyi həm mədəni, həm də tarixi irslərin qorunmasına öz mənfi təsirini göstərməkdədir.

İstixana qazlarının təsiri səbəbiylə planetimizdə istiləşmə davam edir. Bu təsir Yer kürəsinin enerjini kosmosa ötürmək əvəzinə atmosfərə buraxıb saxlamasından ibarətdir. Bu tənzimləmə mexanizmində iştirak edən istixana qazları, ümumiyyətlə çox aşağı konsentrasiyalarda atmosferdə olur. Atmosferdəki CO₂ konsentrasiyalarının dəyişməsi, şübhəsiz ki, iqlim sisteminə təsir göstərəcək, lakin bu proseslər çoxsaylı, mürəkkəb və bir-biri ilə əlaqəlidir. Yer planetinin dəyişən iqliminə təsirimizi daha yaxşı başa düşmək üçün dünyada geniş araşdırmalar aparılır. Hökumətlərarası İqlim Dəyişikliyi Paneli (IPCC), iqlim dəyişikliyi, onun potensial təsirləri, uyğunlaşma və təsirlərin azaldılması ilə bağlı anlayışımızla əlaqəli elmi, texniki və sosial-iqtisadi məlumatların qiymətləndirilməsi, analiz və sintezi üçün Dünya Meteorologiya Təşkilatı (WMO) və Birləşmiş Millətlər Ətraf Mühit Proqramının (UNEP) himayəsi altında yaradılmışdır.

İqlim dəyişmələri qlobal bir prosesdir, lakin onun təsirləri özünü lokal səviyyədə büruzə verir. Fiziki təsir həddi coğrafi mövqe, qlobal istiləşmə və ərazidə mövcud iqlim şəraiti arasındakı əlaqədən asılı olaraq müəyyənləşir. Bu təsirin geniş əhatə dairəsi onun barəsində ümumi fikir söyləmək imkanlarımızı çətinləşdirir. Lakin iqlim dəyişmələrində insan inkişafını ləngidən 3 xüsusi istiqamət üzrə ümumi mülahizələr söyləmək mümkündür:

- Kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın aşağı düşməsi
- Su qıtlığı təhlükəsinin artması
- İnsan sağlamlığına risklərin artması

XX əsrin 70-ci illərinin sonundan etibarən iqlim dəyişmələri problemi beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini daha yaxından cəlb etməyə başlamışdır. İqlim dəyişikliyi bu gün hər qitədə mövcud olan ölkələri əhatə edən bir problemdir. Bu problem yerli iqtisadiyyata və insanların həyatına ciddi

şəkildə ziyan vurmaqla yanaşı ətraf mühitdən də yan keçmir. Hava cərəyanları dəyişir, dəniz səviyyəsi qalxmaqdadır, qasırğa və yağıntılar çoxalmış, havaya buraxılan qaz emissiyaları artmağa davam edir.

ƏSAS HİSSƏ

Miqrasiya - iqlim dəyişikliyinə sosial nəticələrindən biri kimi

İqlim dəyişikliyinə təsirləri dünyanın bütün ölkələrini əhatə edir. O, ölkələrin iqtisadiyyatına zərbə vurur, insanların həyatına təsir edir, insanlara, icmalara və ölkələrə baha başa gəlir. İqlim dəyişikliyi insanların həyat rifahından tutmuş onların qidasına, yaşayışına qədər təsir edərək, planetdə mövcud olan hər bir canlıya, ətraf mühitə təsir göstərərək onun mövcudluğunun davamlılığını böyük təhlükə qarşısında qoyur.

İqlim dəyişikliyi miqrasiyanın yaranmasında vacib faktorlardan başlıcasıdır. Bu, əsasən daşqınların, quraqlığın, eroziyanın baş verdiyi yerlərdə özünü göstərir. Bu miqrasiya terminologiyasında "ekoloji miqrasiya" adlansa da, heç də yeni bir fenomen deyil [4]. Əsrlər boyunca iqlim dəyişikliyindən müxtəlif miqrasiya prosesləri baş vermişdir. Belə ki, son araşdırmalar göstərir ki, "ekoloji miqrasiya"nın sərhədlərini müəyyənləşdirmək çətindir və qlobal iqlim dəyişikliyinə təsirindən sürətlə sərhədləri genişlənməkdədir. Bəzi hallarda isə açıq-aşkar görünür ki, ətraf mühitdəki dəyişikliklər istər lokal, istərsə də beynəlxalq səviyyədə miqrasiyaya səbəb olur. Bu isə öz növbəsində sürətlə artan ilkin ekoloji hadisələrin, yəni siklonik qasırğaların, tayfunların, daşqınların və zəlzələlərin baş verməsinə zəmin yaradır. Belə hallarda, miqrasiya termini yox, "yerdəyişmə" termini istifadə edilməlidir. Çünki daha ləng prosesdə baş verən ilkin ekoloji hadisələr, yəni saturasiya, şoranlaşma, quraqlıq və dəniz səviyyəsinin qalxması halları yarandıqda, ekoloji miqrasiyanı digər miqrasiya növlərindən ayırmaq çətinləşir, xüsusilə, iqtisadi səbəblərdən yaranan hallarda bu termini işlətmək doğru sayılmaz. Ekoloji tənəzzül bir sıra sahələrdə insanların iqtisadi və sosial cəhətlərdən həyat rifahlarına təsir göstərməkdədir. Belə tənəzzül bir qədər zaman alaraq davam edə bilər. Bu gün iqlim dəyişikliyi ilə miqrasiya arasındakı əlaqənin empirik anlayışının şərhı olduqca mühümdür. Xüsusən miqrasiyanın (spontan, zorla və ya planlı şəkildə) baş verən hallarının iqlim dəyişikliyinə adaptasiya mərhələsinin hansı səviyyədə baş verməsini öyrənmək olduqca mühümdür. Ekoloji dəyişiklik özü geniş mənada göstərir. Belə ki, həm sürətlə, həm də ləng baş verən ilkin hadisələri özündə ehtiva edir. İnsanlar iqlim dəyişikliyinə təsirləri nəticəsində yaranacaq hadisələrin qarşısını almaq üçün texniki tədbirlər görməklə və eləcə də, ekoloji degradasiyanı minimuma endirməklə, strateji planlar hazırlayaraq iqlim dəyişikliyinə adaptasiya prosesinə daha sürətlə keçə bilərlər. Miqrasiya iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə özü alternativ strategiya rolunu oynaya bilər. Belə ki, insanlar müvəqqəti olaraq iqlimin təsirinə az məruz qalmış ərazilərə müvəqqəti köçməklə problemdən çıxış yolu tapmış olurlar. Bu gün miqrasiyanın hansı səbəblərdən iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə ən alternativ çıxış yolu olması müzakirə olunmaqdadır və ölkələri ciddi şəkildə düşündürür.

Miqrasiya davamlı inkişafın qlobal səviyyədə ayrılmaz hissəsidir və düzgün idarə olunarsa həm iqtisadi, həm də sosial inkişafa öz töhfəsini vermiş olar. Pul köçürmələri, bilik və bacarıqların transferi, işçi qüvvəsinin və sahibkarlığın təmin edilməsi və mədəniyyətlər arasında körpülərin qurulması ilə miqrantlar və diaspor cəmiyyətlər inkişafın əsas fəal qüvvələridir. Lakin bunu da qeyd etmək lazımdır ki, iqlim dəyişikliyi əsasən infrastruktur və əsas sənaye sahələrinə təsirini göstərdiyindən, miqrasiyaya təsir göstərən əsas faktorlar sırasındadır. İqlim dəyişikliyi dolayı və ya qeyri-dolayı bir çox insanın köç etməsinə öz töhfəsini vermişdir. Əgər iqlim dəyişikliyinə miqrasiya ilə əlaqəsini düzgün şəkildə şərh etmiş olsaq, o zaman bu istiqamətdə inkişaf strategiyalarının hazırlanmasına yardım etməklə yanaşı miqrasiyanın düzgün planlı şəkildə həyata keçirilməsinə də zəmin yaratmış olarıq.

Əhalinin həssas təbəqəsinin iqlim dəyişikliyinə təsirlərinə məruz qalması. İqlim dəyişikliyi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, kişilərlə müqayisədə qadınlara daha çox təsir göstərir. Çünki qadınlar kişilərə nisbətən kənd təsərrüfatı, səhiyyə və enerji sahələrində daha çox işə cəlb olunurlar.

Dünyada kənd təsərrüfatı işçi qüvvəsinin 43 faizini qadınlar təşkil edir. Yoxsulluq içində yaşayan əhalinin 70 faizi qadınlardır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə qadınlar qidanın 60-80 faizini təşkil edir və kişilərə nisbətən torpaq, kredit və digər xidmətlərə daha az sahibdirlər. Təbii fəlakətlər baş verdiyi zaman isə ənənəvi öhdəlikləri onlara daha çox təsir göstərir. Lakin qadınların gündəlik həyat tərzini və biomüxtəlifliyi qoruyub saxlamaqda imkanları genişdir. Qadınlar daha çox ənənəvi bacarıqlara və vərdislərə sahibdir, belə ki, onlar qida, enerji, su kimi təbii sərvətlərdən istifadə qaydasını daha yaxşı bilirlər [12]. Bu nöqtəyi-nəzərdən Paris iqlim razılaşması iqlimlə bağlı şüarda gender bərabərliyini irəli sürmüşlər və bütün sferalarda gender bərabərliyinin tətbiq olunması üçün qərarlar qəbul etmişlər. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, davamlı inkişafın hədəfləri bir-biri ilə əlaqəlidir. Davamlı inkişafın beşinci hədəfi olan "Gender bərabərliyi: qızlar və qadınların səlahiyyətinin artırılması" birbaşa 13-cü hədəf "İqlim dəyişikliyi" ilə bağlıdır.

Həssaslığın qiymətləndirilməsi, iqlim dəyişikliyinə təbii sistemlərə və insan icmalarına təsirlərini anlamaq üçün həlledici bir vasitədir və təsirli adaptasiya planlaşdırması üçün zəmin yaratmağın təməl elementidir. Bu səbəbdən həssaslığın qiymətləndirilməsi adətən adaptasiya planlaşdırma prosesinin əvvəlində aparılır. İqlim dəyişikliyi üzrə hökumətlərarası panel bildirir ki, dünya miqyasında və Avropada iqlim dəyişikliyi son onilliklər ərzində bəzi ekstremal hava şəraiti və iqlimlə əlaqəli hadisələrdə həddindən artıq temperatur və bir çox bölgələrdə sıx yağıntılar kimi özünü büruzə vermişdir [2]. İnsanların və bütün canlıların həddindən artıq iqlim təsirinə məruz qalması, dünyada baş verən fəlakət hadisələri ('fəlakət itkiləri') nəticəsində iqtisadi itkilərdəki artımın artmasına səbəb olur. İqlim həddində müşahidə olunan dəyişikliklər və bəlkə də təbii ekosistemlərin vəziyyətinin pisləşməsi də bu proseslərdə rol oynamış ola bilər [5]. 'Fəlakət ziyanları', 'fəlakət itkiləri' və 'fəlakət xərcləri' ifadələri hər zaman açıq şəkildə fərqlənmir. Bu hesabatda 'zərər' termini fiziki ziyana (məsələn, məhv edilmiş infrastruktur) aiddirsə, 'zərər' ifadəsi iqtisadi zərərlərə aiddir. İqtisadi zərərlər birbaşa itkilər (əsasən fiziki ziyanla uyğun gəlir) və dolaylı itkilər (işin dayandırılmasının iqtisadi təsirləri kimi) kimi bölünə bilər [3]. Xüsusi iqlim həddinin insandan qaynaqlanan qlobal iqlim dəyişikliyinə statistik aidiyyətindəki irəliləməyə baxmayaraq, hazırda iqtisadi itkilərdəki müşahidə olunan dəyişiklikləri qlobal iqlim dəyişikliyinə aid etmək mümkün deyil. Fəlakət təsirlərinin yalnız qismən müşahidələri ilə fəlakət riskinin stoxastik təbiəti, müşahidə olunan iqlim dəyişikliyinə fəlakət itkilərində artan tendensiyaya nə dərəcədə təsir etdiyini qiymətləndirməyi çətinləşdirir. Bununla birlikdə, seçilmiş həddindən artıq iqlim hadisələrinin antropogen iqlim dəyişikliyinə statistik aidiyyəti baxımından əhəmiyyətli bir irəliləyiş əldə edilmişdir. Buraya Avropanın böyük hissələrində antropogen iqlim dəyişikliyi nəticəsində daha çox ehtimal olunduğu 2003-cü il yay istiliyi kimi böyük iqtisadi və sağlamlıq təsirləri olan hadisələr daxildir. Təbii təhlükə riski və bunun ardınca gələn iqtisadi itkilərin daha yaxşı başa düşülməsi həddindən artıq makroiqtisadi disbalansın qarşısını almaq və Avropa İqtisadi və Valyuta Birliyi daxilindəki şoklara və böhranlara cavabları əlaqələndirmək üçün vacibdir. Həm də bir fəlakətdən sonra bərpa üçün və ticarət müəssisələrinə verilən dövlət yardımı ilə əlaqədar, daxili bazar tənzimləməsi daxilində əhəmiyyətlidir. Göstərilən dərəcədə iqtisadi itkilərə səbəb olan iqlim həddinin çoxluğu iqlim dəyişikliyinə həssasdır, eyni zamanda hesabat qərəzliliyi, fəlakət riski idarəetməsindəki inkişaf, təhlükəli bölgələrdə zənginlik və əhali artımı kimi bir sıra qarışıq amillərə həssasdır. Təhlükənin fəlakətə səbəb olma potensialı, əsasən məruz qalmış cəmiyyətin bu cür təhlükələrə qarşı nə qədər həssas olmasından asılıdır. Yaxşı hazırlanmış fəlakət riski idarəsi və proaktiv iqlim uyğunlaşması iqlim həddinin təsirlərini azalda və fəlakətə çevrilməsinin qarşısını ala bilər. Son illərdə fəlakət riskinin azaldılması və idarə olunmasına dair siyasətlər, qarşısının alınması, qorunması, hazırlığı, reaksiyası və bərpasını əhatə edən əhatəli bir çox təhlükəli yanaşmaya keçdi [10]. İqlim dəyişikliyinə və fəlakət risklərinin idarə edilməsinə uyğunlaşma, iqlimi həddindən artıq risklərin idarə olunması üçün bir sıra tamamlayıcı yanaşmalar təmin edir [5]. Fəlakət sığortasının daha çox alınması, şübhəsiz geniş təhlükələr üçün zərər hesabatını yaxşılaşdırmışdır. Ekstremal iqlim hadisələrindən iqtisadi itkilər artmışdır, lakin geniş məkan və illik dəyişkənlik ilə bildirilən fəlakət itkiləri əksər hallarda sağlamlıq, ekosistemlərin bütövlüyü və qeyri-maddi mədəni

irs üzərində təsirləri nəzərə almadan, yalnız maddi fiziki varlıqlara olan struktur ziyanlarını əks etdirir. Beləliklə, bildirilən iqtisadi itkilər birbaşa itkilərə yönəldilir və bu səbəbdən daha aşağı hədlər kimi başa düşülməlidir. Qeyd alınan itkilərdəki dəyişikliklər, böyük ölçüdə artan iqtisadi sərvətdən təsirlənir. Davam edən iqlim dəyişikliyinə təsiri zərər məlumatları modelində müəyyənəşdirilmir. Avropa da daxil olmaqla bütün dünyada və ya əksər bölgələrdə yüksək temperatur həddindən artıq yağış hadisələri və quraqlıq ilə ciddi şəkildə artacaqdır. Bundan əlavə, Avropanın böyük hissələri artan quraqlıq riski ilə üzləşəcəkdir [6]. İqlim dəyişikliyinə çoxsaylı sektorları əhatə edən həddindən artıq iqlim hadisələri nəticəsində Avropa ölkələrində sistemik uğursuzluqların olma ehtimalını artıracağına orta inam var. Artan həddən artıq ehtimal ki, daha çox itkiyə səbəb olacaqdır. Bununla birlikdə, Avropadakı iqlimlə əlaqəli təhlükələrin gələcək dəyəri, təhlükələr və bölgələr arasında dəyişkən olan cəmiyyətin dayanıqlığı və həssaslığı da daxil olmaqla, bir neçə amildən asılı olacaqdır. İqlim dəyişikliyi onsuzda qlobal xəstəlik yükünə və erkən ölümlərə səbəb olur. İqlim dəyişikliyi birbaşa fiziki təsirlər (əksəriyyəti gücləndirilmiş ekstremal hava hadisələri səbəbindən) və dolayı sosial-iqtisadi dəyişikliklər yolu ilə sağlamlığımıza və rifahımıza bir çox cəhətdən təsir edir. İqlim dəyişikliyinə dolayı təsirlərindən bir çoxu eyni zamanda iqlim dəyişikliyi ilə birlikdə hərəkət edən digər qlobal dəyişikliklər və sosial-demoqrafik təzyiqlərdən təsirlənəcəkdir. Bunlara gələcək onilliklərdə artması ehtimalı olan və daha çox yayılmış pozulmalar, çıxıqlar və qarşıdurmalardan yaranan dolayı sağlamlıq təsirləri və sağlamlıq, sağ qalma üçün üçüncü dərəcəli təsirlər daxildir [9]. İqlim dəyişikliyi əsasən onsuzda mövcud olan sağlamlıq problemlərini daha da artıraraq hərəkət edəcək və ən böyük risklər hazırda iqlimlə əlaqəli xəstəliklərdən ən çox təsirlənən əhalidə tətbiq olunacaq.

Bəzi bölgələrdə daha yumşaq keçən qışlardan əldə ediləcək sağlamlıq faydalarının, birbaşa və dolayı, təcili və təxirə salınmış risklər yolu ilə sağlamlığa mənfi təsirlər riskini üstələməsi gözlənilmir, iqlim dəyişikliyi su çatışmazlığı və keyfiyyətini artırma bilər və əlavə problemlər yarada bilər. (davamlı su və kanalizasiya xidmətləri təmin etmək üçün). Avropa İttifaqına üzv dövlətlərinin hazırda bildirməli olduqları 50-dən çox yoluxucu xəstəlikdən təxminən yarısı iqlim dəyişikliyinə birbaşa və ya dolayı şəkildə təsirlənə bilər; vektorla əlaqəli bir çox xəstəlik daxil olmaqla digər iqlimə həssas xəstəliklər, Avropadakı iqlim dəyişikliyi ilə əlaqəli prioritet yoluxucu xəstəliklər hesab olunur [8]. Bütün insanlar iqlim dəyişikliyinə təsirlənir, lakin iqlim dəyişikliyinə insanların sağlamlığına təsiri əsasən onların həssaslığından (məsələn, yaş, əvvəlcədən mövcud olan xəstəliklər, məruz qalma, yerləşmə) və uyğunlaşma qabiliyyətindən, ekoloji, sosial, iqtisadi və mədəni amillər, o cümlədən təhsil və səhiyyə sistemlərinə daxil olmaq kimi amillərdən qaynaqlanır. Həssas əhali qruplarına yaşlılar və uşaqlar, şəhər yoxsulları, ənənəvi cəmiyyətlər, yaşayış təsərrüfatları və sahil yanı ərazilərdə yaşayan əhali daxildir [11]. Həssaslıqlar həm Avropa bölgələrində, həm də fərqli olaraq dəyişir. Yüksək uyğunlaşma qabiliyyətinə sahib olan sahələr, iqlim dəyişikliyinə səhiyyə ilə əlaqəli bəzi risklərini azalda bilər. Avropa Birliyində bulaşıcı xəstəliklərə yoluxma ehtimalı yüksək olan həssaslıqları olan bölgələrə Bolqarıstan, Yunanıstan, Cənubi İtaliya və Rumıniya bölgələri daxildir. Bəzi Avropa bölgələrindəki əhali, iqlim təhlükələrinə məruz qalmasına və həssaslığına görə, digərlərinə nisbətən iqlim dəyişikliyinə daha yüksək risk altındadır. İqlim dəyişikliyi istilik dalğalarının tezliyini və intensivliyini artıracaq və iqtisadi itkiləri və bu cür həddindən artıq istilik hadisələrindən təsirlənən insanların sağlamlığını və rifahını, əmək məhsuldarlığını, məhsul istehsalını və havanın keyfiyyətini və təsirini artıran insan sayını artırma bilər. Məsələn, Cənubi Avropada meşə yanğınları riski [7] və ya Arktik populyasiyalar qida, su və infrastruktur üçün fiziki mühitə etibar etdikləri üçün xüsusilə risklidir [6]. Arktikada temperatur və yağıntıdakı dəyişikliklər, permafrostun əriməsi və azalan dəniz buzları, sahil eroziyası, landşaft çevrilməsi və biomüxtəlifliyin dəyişməsi yerli əhəlinin həyat tərzinə və mədəniyyətinə təsir göstərə bilər. İqlim dəyişikliyinə qaynaqlanan buz əriməsinin bəzi çirkləndiricilərə (civə, radionuklidlər və davamlı üzvi çirkləndiricilər) məruz qalma təsirini göstərməsi gözlənilir ki, bu da bütün Arktika icmalarının ümumi sağlamlığı və rifahına əlavə və ya sinergetik təsirlər yaradacaqdır [1].

YEKUN NƏTİCƏ

Davamlı inkişafın 13-cü hədəfinin həllinin bilavasitə digər hədəflərlə sıx bağlıdır. Əgər ölkə miqyasında iqlimlə bağlı problemin həlli üçün tədbirlər görülsə bu digər hədəflərin yeni əlçatan və təmiz enerji, sağlam həyat və rifah, iş yerlərinin olması və iqtisadi inkişaf, davamlı şəhərlər, infrastruktur, innovasiya kimi məsələlərin həlli üçün də atılan addımlar deməkdir. Azərbaycanda atılan addımlar yeni iqlim iqtisadiyyatının hədəflərinə uyğun olaraq həyata keçirilir. BMT-nin qəbul etdiyi konsepsiyalara və hesabatlara nəzər yetirsək görürük ki, yeni dünya və onun standartları modeli gələcək nəsillər üçün nəzərdə tutulur. Bu yeni dünya modelində isə artıq keçmişdə ekologiyayı korlamış, yer kürəsində baş verən hadisələrdə dolayı və ya qeyri-dolayı rol oynamış bir bəşər varlığı deyil, yeni insan mərkəzi xəttə dayanır. Tanınmış sənaye lideri Aureli Peccei ekologiya, iqtisadiyyat, inkişaf və onun məhdudiyyətləri, hakimiyyət haqqında yazdığı 1981-ci ilə aid kitabında qeyd edir ki, dünya qlobal problemlərini məhz "yeni bəşəriyyət" ilə həll edəcək. O, bildirir ki, yeni bəşəriyyət yer kürəsini ana vətəni kimi, insanları isə öz qardaş və bacıları kimi görməyə dünyanın problemlərdən çıxış yolu olmayacaq. Yəni yaşadığın məkanda insanları dinindən, irqindən, milliyətindən asılı olmadan qəbul etmək prinsipi, onlara tolerant yanaşmaq və multikultural şəraitdə yaşamağı öyrənmək dünyada sülhün ən əsaslı dayacağı olmaqla yanaşı eyni zamanda bəşəriyyətin gələcəyini də sığortalamış olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Armitage, J. M., Quinn, C.L and Wania, F. 'Global climate change and contaminants-An overview of opportunities and priorities for modelling the potential implications for long-term human exposure to organic compounds in the Arctic' // Journal of Environmental Monitoring, -2011, 13 (6), -p. 532-546.
2. Bindoff, N.L., Stott, P.A., Allen, M.R., Gillett, N., Gutzler, D., Hansingo, K., Hegerl, G., Hu, Y., Jain, S., Overland, J., Perlwitz, J., Sebbari, R. and Zhang, X. 'Detection and attribution of climate change: From global to regional', in: Mokhov, I. I., Stocker, T. F., Qin, D., et al. (eds), Climate change 2013: The physical science basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report 2013, Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Cambridge University Press, Cambridge; New York, -p. 867–952.
3. <https://environmentalmigration.iom.int/environmental-migration>
4. EEA, 2011, Mapping the impacts of natural hazards and technological accidents in Europe, EEA Technical report No 13/2010, European Environment Agency.
5. IPCC, 2012, Managing the risks of extreme events and disasters to advance climate change adaptation. Special Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Cambridge University Press, Cambridge
6. IPCC, 2013, Climate change 2013: The physical science basis. Contribution of Working Group I to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, Cambridge University Press, Cambridge; New York.
7. Kovats, S., Lloyd, S., Hunt, A. and Watkiss, P., 2011, The impacts and economic costs on health in Europe and the costs and benefits of adaptation, Technical policy briefing note 5, FP7 Climate-Cost project.
8. Lindgren, E., Andersson, Y., Suk, J. E., Sudre, B. and Semenza, J. C., 2012, 'Monitoring EU emerging infectious disease risk due to climate change', Science 336(6080), 418–419 McMichael,

A. J., 2013, 'Globalization, climate change, and human health', New England Journal of Medicine, 368 (14), -p. 1335–1343.

10. OECD, 2014, Improving the evidence base on the costs of disasters: Towards an OECD framework for accounting risk management expenditures and losses of disasters. 4th meeting of the OECD High Level Risk Forum, GOV/PGC/ HLRF(2014)8, OECD.

11. WHO, 2015, Improving environment and health in Europe: How far have we gotten, World Health Organization, Regional Office for Europe, Copenhagen.

12. <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/french-foreign-policy/climate/crews-climate-risk-and-early-warning-systems/>.

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE SOCIO-ECONOMIC EFFECTS OF CLIMATE CHANGE

H.A. Imanova

The article examines the possible violations of the socio-economic effects of climate change on the planet and the measures that can be taken to prevent them. The consequences of ecosystems pose a serious threat to the future of mankind. Today, although world organizations and states are implementing various projects on this issue, people also have serious responsibilities. Everyone must be aware of the impact of climate change on their immediate future, while preserving the environment in which they live, and is undergoing a process of adaptation to the world that is being formed accordingly. All these issues are discussed in detail in the article.

Keywords: *climate change, sustainable development, ecosystems, migration, adaptation and mitigation*

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА

Х.А. Иманова

В статье рассматриваются возможные нарушения социально-экономических последствий изменения климата на планете и меры, которые могут быть приняты для их предотвращения. Последствия экосистем представляют серьезную угрозу для будущего человечества. Сегодня, хотя мировые организации и государства реализуют различные проекты по этому вопросу, у людей тоже есть серьезная ответственность. Каждый должен осознавать влияние изменения климата на свое ближайшее будущее, сохраняя при этом окружающую среду, в которой он живет, и переживает процесс адаптации к миру, который формируется соответствующим образом. Все эти вопросы подробно рассмотрены в статье.

Ключевые слова: *изменение климата, устойчивое развитие, экосистемы, миграция, адаптация и смягчение последствий*